

Misétics Bálint

AZ EGYÉNI PROBLÉMÁKTÓL A KÖZÜGYEKIG

C. WRIGHT MILLS: THE SOCIOLOGICAL IMAGINATION
(OXFORD UNIVERSITY PRESS, 1959)

A könyv egésze nem jelent meg magyar fordításban, részletei azonban elérhetőek a *Hatalom, politika, technokraták* című gyűjteményes kötetben (1970), Kulcsár Kálmán szerkesztésében, Kemény István fordításában. Itt a „sociological imagination”-t „szociológiai szemléletként” fordították, jelen lapszámunkban azonban a bevettebb „szociológiai képzelőerő” terminust használjuk – a szerk.

C. Wright Mills amerikai szociológus *The Sociological Imagination* című klasszikusa programadó mű, amelyben Mills kifejti a szociológia és a szociológus küldetéséről alkotott véleményét. A könyv egy elkötelezett szociológia mellett foglal állást, aminek Mills alapvető kulturális és politikai szerepet szán. E feladat nem kisebb, mint a szabadság, az értelem és a demokrácia védelme. A szociológiáról alkotott elképzeléseit Mills nagyrészt a szociológia két tévútjával, a „nagy elmélettel” és az „absztrakt empiricizmussal” szemben fogalmazza meg, amelyek Mills szerint egyaránt a sokrétű társadalomtudományos munka néhány részlemére korlátozzák magukat, és emiatt alkalmatlanok a társadalmi valóság feltárására, sőt, éppen a fennálló hatalmi viszonyok elfedéséhez és igazolásához járulnak hozzá. A társadalomról való gondolkodás összehasonlító szemléletű irányzata, ami mellett Mills érvel, egy olyan egységes, a diszciplináris határokon átnyúló társadalomtudomány keretei között bontakozhatna ki leginkább, amely a történettudományt és a pszichológiát is magában foglalja. A szociológiai képzelőerő azáltal, hogy közügyekké változtatja az egyéni problémákat, önmagában is politikai jelentőségre tesz szert, és megnyitja az utat a szabadság és a kollektív cselekvés számára.

C. Wright Mills amerikai szociológus *The Sociological Imagination* című klasszikusa (1959) egyszerre éles, sok tekintetben a ma is releváns kritikája az ötvenes évek amerikai szociológiájának, és egyben programadó mű, amelyben Mills kifejti a szociológia és a szociológus küldetéséről alkotott véleményét. A könyv egy elkötelezett szociológia mellett foglal állást, aminek Mills alapvető kulturális szerepet szán. E feladat nem kisebb, mint a szabadság, az értelem és a demokrácia védelme.

A könyv három részből áll: a szociológia ígéretéről szóló bevezető részt követő fejezetekben szerepel mindannak a kritikája, amit Mills kora társadalomtudományának uralgó irányzataiban problémának tart, míg a könyv második fele arról szól, hogy a szerző mindezzel szemben hogyan képzei el a szociológia „mesterségének” helyes művelését, és miben látja a társadalomtudományok morális és politikai küldetését. A könyv befejező része egy függelék, amelyben Mills gyakorlati javaslatokkal szolgál a leendő és már gyakorló szociológusok számára.

A társadalomkutatást alapvetően gondolatok viszik előre. A fogalmak fontos keretei, a tények pedig fontos alapjai – és egyben fegyelmezői – lehetnek a gondolatainknak, de nem pótolhatják azokat. A szociológiáról alkotott elképzeléseit Mills nagyrészt a szociológia két tévútjával, a „nagy elmélettel” és az „absztrakt empiricizmussal” szemben fogalmazza meg, amelyek egyaránt kiragadnak egy-egy mozzanatot – a fogalomalkotást, valamint az adatfeldolgozást – a társadalomtudományos munka egymásból építkező részei közül, és kizárólagos tevékenységükké teszik azt.

A NAGY ELMÉLET KISSZERŰSÉGE

Az első ezek közül Talcott Parsons funkcionista elméletére utal, amit Mills több szempontból is a társadalomról való gondolkodás eltorzulásának tart. A könyv második fejezete Parsons *The Social System* című művén (1951) keresztül mutatja be, hogy mi a baj a „nagy elmélettel”.

Mills szerint az, hogy szinte kizárólagos tevékenységévé teszi a fogalomalkotást, ami a társadalomtudományos¹ gondolkodásnak csak az egyik eleme, ráadásul mindezt olyan magas absztrakciós szinten teszi, ami teljesen eltávolítja a létező társadalmak létező szociológiai problémáitól, és egyúttal azt is lehetetlenné teszi, hogy más gyakorló társadalomtudósok érdemben alkalmazzassák az így született fogalmakat a saját munkájuk során. Azáltal, hogy „a társadalom” működésének magyarázatára törekszik, érdektelenné válik bármelyik konkrét társadalom struktúráinak és történeti folyamatainak megértése szempontjából.

Evel függ össze a „nagy elmélet” egy másik problémája is: azok a fogalmakról és látszólag önkényes megkülönböztetésekről szóló végeláthatatlan fejtegetések, amelyek nem járulnak hozzá érdemben a társadalom működésének megértéséhez. Mills oldalakon keresztül idézi Parsons fejtegetéseit és saját „angol fordítását” az idézett részleteknek, hogy demonstrálja: Parsons legtöbb gondolatát röviden, egyszerű nyelven is el lehetne mondani, illetve, ami a terjengős fejtegetésektől való megtisztítás után az elméletből megmarad, az megtalálható bármelyik bevezető szociológiai tankönyvben. Mégsem igaz azonban, hogy Parsons elmélete semmire se lenne jó: ideológiai haszna van, mégpedig azáltal, hogy nem veszi tekintetbe sem a gazdasági és politikai intézményeket, sem a társadalom hatalmi viszonyait. Elmélete alapvetésnek tekinti, hogy a társadalmi rendszerek harmonikusak, ami eltereli a figyelmet a társadalmi konfliktusokról, és lehetetlenné teszi azok érdemi vizsgálatát.

AZ ABSZTRAKT EMPIRICIZMUS MINT STATISZTIKAI RITUÁLÉ

Mills kritikájának másik tárgya, az „absztrakt empiricizmus”, a társadalomról való gondolkodás más mozzanataival, a módszertani megfontolásokkal, az adatgyűjtéssel és ezek statisztikai elemzésével helyettesíti az érdemi szociológiai munkát. A harmadik fejezet a

1 Érdemes megemlíteni, hogy Mills nem szereti a „társadalomtudomány” megnevezést, mert nem szeretné elorozni a természettudományok tekintélyét a szociológia számára – *a szerk.*

nagy mintán végzett kérdőíves kutatások tudományfelfogását kritizálja, azt az irányzatot, amely tudománytalannak tekint bármit, ami nem alkalmazza az előbbieket „Statisztikai Rituálét”. A módszertani szigor azonban csak azt biztosítja, hogy az „absztrakt empiricizmus” által feltett kérdések és a rájuk adott válaszok relevánsak legyenek az irányzat saját maga által alkotott önkényes episztemológiai keretén belül, azt nem, hogy hozzájáruljanak a társadalom működésének megértéséhez. Erre ugyanis a történeti és társadalmi kontextusokból kiragadott, egy-egy kis témát feldolgozó adatgyűjtés és ezek statisztikai elemzése nem alkalmas. Az egyéni válaszokra épülő módszer gyakran pszichologizálja a társadalmi jelenségeket, szem elöl tévesztve azok strukturális beágyazottságát.

A módszertan öncéllá válik, és ahelyett, hogy segítené a kutatót a választott témája szempontjából gyümölcsöző módszerek kiválasztásában, a vizsgálandó probléma kiválasztását orientálja. Ez probléma, hiszen a „Tudományos Módszer” nem alkalmas minden téma megfelelő vizsgálatára, más módszerek pedig nem érik el a felállított mércét – és így fel sem merülnek. Ez már önmagában is indokolatlanul korlátozza a társadalomtudományos gondolkodást. A módszertani megkötésekből magukból következő korlátozáson túl azonban további nehézséget jelent az is, hogy a legtöbb társadalomkutatónak nem állnak rendelkezésére az ilyen kutatásokhoz szükséges források, szemben a kutatások gyakori megrendelőivel, a nagy vállalatokkal és a kormányzati bürokráciával, amelyek így közvetve vagy közvetlenül befolyásolni tudják a kutatások témaválasztását. Az „igazság közgazdaságtana” (a kutatás költsége) így konfliktusba kerül a „igazság politikájával”, a szociológusnak avval a szándékával, hogy arra használja a kutatást, hogy jelentős közügyeket tisztázzon, és hogy informálja a társadalmi problémákról szóló politikai diskurzust és közzgondolkodást.

Akár akarja, akár nem, bárki, aki arra szánja az életét, hogy a társadalmat kutassa és publikálja az eredményeit, egyúttal erkölcsi és politikai tettet hajt végre – írja Mills a szociológia különböző felhasználási módjairól szóló negyedik fejezetben. Ez alól az sem ad felmentést, ha valaki társadalmat egy kis részletének tanulmányozásának szenteli intellektuális erejét. Ez mindösszesen csak annyit jelent, hogy így – ha csak közvetve is, de – elfogadja a társadalom adott strukturális kereteit. De senki sem tekintheti megkérdőjelezhetőnek társadalmat struktúráit, ha elfogadja a társadalomtudomány intellektuális kihívását. Minden társadalomnak van egy képe saját magáról, különös tekintettel azokra a vélekedésekre, amelyek igazolják a hatalmi struktúrákat. Ez adja a társadalomtudomány ideológiai jelentőségét is: a fennálló struktúrákat adottnak elfogadó munkák maguk is hozzájárulnak a rendszer legitimitásához, míg más szociológiai munkák a rendszer önigazolásától eltérő eredményekre jutnak, és így társadalmi változást, változtatást ösztönözhetnek. Ebből következik, hogy már a témaválasztás is döntő jelentőségű.

TÁRSADALOMBA ÁGYAZOTT SZOCIOLÓGIA

A XIX. század második felében az Egyesült Államok társadalomtudományos élete közvetlenül összekapcsolódott különböző reformmozgalmakkal és társadalomjobbító csoportokkal, és így az jelentős részben arra törekedett, hogy bejuttassa a középosztálybeli közbeszédbe az alsó osztályok problémáit, ezáltal pedig közügyekké változtassák azokat. Mills „liberális gyakorlatiasságnak” nevezi ennek az irányzatnak a szemléletét, amelyet szerinte a kisebb, elszórt adatgyűjtések és kutatások valamely a vizsgált problémák mögött rejlő okok pluralista megközelítése jellemez, és amely többnyire szem elől tévesztette mind a vizsgált jelenségek tágabb társadalmi kontextusát, mind azok politikai implikációit.

Az irányzat követői a problémák azonosítását ráadásul többnyire reflektálatlanul a középosztálybeli kisvárosi (és tegyük hozzá: fehér) közösségi normákra alapozták, és így munkájuk esetenként az ezekhez való konformitás propagandáivá váltak. Ennek ellenére a „liberális gyakorlatiasság” képviselői az alul lévők – a szegények, a prostituáltak, a bevándorlók – életével foglalkoztak, szemben avval a gyakorlattal, aminek az irányzat a huszadik század eleje óta átadta a helyét, és amit elsősorban a gazdasági, politikai és katonai bürokráciák kiszolgálása jellemez. Mills szerint erre példa az Elton Mayo nevéhez köthető *human relations* iskola, aminek a semmiféle hatalommal nem rendelkező, de jókedvű munkások megteremtése a célja. Az amerikai szociológusok helyzete (a politikai ismeretek, érdeklődés és elköteleződés hiánya, a társadalmi mozgalmakkal való kapcsolat és a baloldali sajtó gyengesége) biztosítja, hogy könnyedén megfeleljenek ezeknek az új hatalmi elvárásoknak, és így – érvel Mills – naivítás lenne arról beszélni, hogy az amerikai akadémikusok eladják magukat és feladják az elköteleződésüket: ehhez arra lenne szükség, hogy legyen mit feladni.

Az „absztrakt empirikus” irányzat módszertani megközelítése és alkalmazása egyaránt magában foglalja magának a kutatásnak a bürokratizálódását és a kutatók vállalati bürokráciáktól való függését – amit a könyv ötödik fejezete elemez. Ezek a szociológiában lejátszódó változások összhangban vannak a modern társadalmi struktúrák átalakulásának domináns trendjével, a bürokratikus igazgatás és uralmi formák jelentőségének növekedésével, amely uralmi formák hatékonyságát – a vállalati és állami bürokráciák szolgálatába állva – a szociológus csak tovább növeli.

EGY ÚJ TÁRSADALOMTUDOMÁNY PROGRAMJA

Ahogy Mills nem csak intellektuális gyengeségeik, hanem ideológiai implikációik és politikai következményeik miatt is kritizálja kora társadalomtudományos világának

uralkodó áramlatait, úgy szociológiai programja is – amelyet a könyv további négy fejezetében fejt ki – egyszerre állít fel intellektuális és politikai követelményeket. A társadalomtudományok tárgya Mills szerint „az emberi változatosság”, ami magában foglalja mindazokat a társadalmi világokat, amelyekben emberek éltek, élnek vagy élhetnének. *A társadalomtudományoké*, és nem a *szociológiáé*, mert Mills szerint lényegében sem tárgyukban, sem módszertanukban nincs érdemi különbség az antropológia, a közgazdaságtan és a szociológia között.

Éppen ezért a társadalomról való gondolkodás történetiségre érzékeny, összehasonlító szemléletű irányzata, amely mellett Mills érvel, egy olyan egységes társadalomtudomány keretei között bontakozhatna ki leginkább, amely a történettudományt is magában foglalja. Ide értendő a pszichológia is: a Mills által elképzelt társadalomtudományos gondolkodás ugyanis az egyén és a történelem társadalmi struktúrákon keresztüli találkozásával foglalkozik, és a pszichológia lenne az a tudományág, ami megmagyarázhatná a társadalmi intézmények egyénekre gyakorolt hatását.

A feladat annak kiderítése, hogy miként befolyásolják a struktúra intézményei az ember személyiségét, ahhoz hasonlóan, ahogyan ezt a munkát Freud a család intézményével elkezdte. Specializációra szükség van, de ennek nem a hagyományos tudományágak közötti, jelentős részben véletlenszerű, és így önkényes határvonalak, hanem témakörök mentén kellene kialakulnia. Már csak azért is, mert a társadalomtudományok különálló tudományágakra való merev felosztása szorosan összekapcsolódik avval a vélekedéssel, hogy a politikai, gazdasági és társadalmi intézmények különálló autonóm rendszerek – ami, tegyük hozzá, nem egy ártatlan félreértés, hanem nagyon gyakran a fennálló legitimációját szolgálja.

A SZOCIOLÓGIAI KÉPZELŐERŐ

Mills programjának középpontjában a *szociológiai képzelőerő* áll: az arra való képesség, hogy meglássuk a személyiség legbensőbb, legintimebb jellemzői és a legtávolabbi, személytelen folyamatok közötti kapcsolatot, és így az egyéni problémákat közügyekké változtassuk. Ebből következik a szociológia politikai jelentősége is. A szociológia küldetése a gondolat és a szabadság értékei alapján fogalmazódik meg: azáltal, hogy szociológiai képzelőerővel feltárjuk a sokak alaktalan frusztrációja, szorongása mögött rejlő társadalmi jelenségeket, elérhetővé tesszük azokat az értelem, és egyúttal az emberi cselekvés számára is.

Ezt jelenti a szabadság: hogy felismerjük és megfogalmazzuk választási lehetőségeinket, és hogy választhatunk közülük. A társadalomtudomány erkölcsi és intellektuális

ígérete – Mills szerint egyúttal a felvilágosodás és a nyugati kultúra politikai ígérete – éppen az értelem és a szabadság értékeinek a védelme, és az, hogy azokat következetesen alkalmazzuk a társadalom problémáinak meghatározásában.

Ehhez azonban a szociológusnak szüksége van egy olyan közönségre, amelyet érdekel, és amely megérti, amit mond, vitatkozik róla, és amelynek egyúttal van rá esélye, hogy mindezek alapján befolyásolja a társadalom strukturális jelentőségű döntéseit. Itt tehát egy a társadalommal beszélgető, a közbeszédben és a közügyekben részt vevő, a polisz életébe beavatkozó szociológus alakja körvonalazódik. És ez a közönség nem csak feltétele annak, hogy a szociológus betölthesse a küldetését, de ennek a küldetésnek a része az is, hogy a szociológus részt vegyen ilyen közönségek és közösségek létrehozásában és fenntartásában.

A JÓ SZOCIOLÓGUS TÁRSADALMI SZEREPE

Sokak számára zavarba ejtőek lehetnek azok az elvárások, amelyeket Mills a szociológiával és a szociológusokkal szemben megfogalmaz. Mills azonban nem arra biztatja a szociológusokat, hogy hagyjanak fel a mesterségükkel, és váljanak politikai aktivistává vagy politikussá; ez szerinte éppen a szociológia ígéretével és az értelem társadalmi szerepével kapcsolatos hitetlenségről tanúskodna. Ellenkezőleg: arról van csak szó, hogy a szociológus műveljen jó szociológiát. A jól végzett társadalomtudományos munka ugyanis önmagában is politikai jelentőségre tesz szert, már csak azáltal is, hogy feltárja és megnevezi a valóságot. Ez már önmagában is felforgató lehet, hiszen a valótlanságokban való hit gyakran az uralkodó osztályok érdekeit és a hatalmi viszonyok fenntartását szolgálja.

Az egyik legfontosabb példa erre a társadalmi egyenlőtlenségek és azok újratermelődésének szociológiai vizsgálata, ami elkerülhetetlenül szembemegy a kapitalista egyenlőtlenségek legitimitációjának egyik kulcselemével, a meritokrácia mítoszával, amely szerint a piaci társadalmakban a javakat érdem szerint osztják el. Ez a vélekedés az egyenlőtlenségek veszteseit – az iskolázatlanokat, a munkanélkülieket, a szegényeket – hibáztatja a helyzetükért, a szociológia viszont az iskolázatlanság, munkanélküliség és szegénység strukturális okait kutatja – és így az egyéni problémákat közügyggyé változtatja. Ennek felbecsülhetetlen politikai jelentősége van, hiszen ahogyan Robert K. Merton (1980) klasszikus anómiaelméletében megfogalmazta, a veszteseket hibáztató vélekedések a veszteség által kiváltott agressziót befelé, nem pedig kifelé irányítják: ezek hatása alatt az embernek önmagát, és nem a társadalmi struktúrát kell célba vennie. Ezzel szemben, akik úgy vélik, hogy problémáik okai a társadalmi struktúrában keresendőek, elidegenedhetnek ettől a struktúrától, s könnyen lázadóvá válhatnak.

Ugyanezt írja Tamás Gáspár Miklós (2002) az osztálytudatról, annak fölismeréséről, hogy „szerencsétlenségünk és szolgaságunk többnyire független személyes vonásainktól, és ebben a balsorsban az emberek túlnyomó többségével osztozunk, mégpedig nem valamely embercsoport előre megfontolt, szubjektív rosszindulatának következtében (a kizsákmányolás nem összeesküvés), hanem a tulajdonnal szemben és a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt véletlenszerű pozíciónk folyományaképpen”. Ez egyrészt „gyógyír az irracionális szegyenre és büntudatra, amely a szegénységgel és az alárendeltséggel jár, másrészt azonban érvényes tudást nyújt a társadalomról, és erkölcsi ösztönzést jelent a fölszabadító kollektív cselekvésre”.

Amit Tamás Gáspár Miklós itt osztálytudatnak hív, az lényegében nem más, mint amit Mills szociológiai képzelőerőnek nevez. Az egyéni szerencsétlenség strukturális okainak felismerése a méltóság kérdése a kapitalizmus vesztesei, és mesterségük lényege a szociológusok számára.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Kulcsár Kálmán (szerk.) (1970): *Hatalom, politika, technokraták*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Merton, Robert K. (1980): Társadalmi struktúra és anómia. In: Merton, Robert K.: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Gondolat: 338–391.

Mills, C. Wright (1959): *The Sociological Imagination*. Oxford University Press.

Parsons, Talcott (1951): *The Social System*. The Free Press.

Tamás Gáspár Miklós (2002): A szakszervezeti kérdés a huszonegyedik században. In: *Ezredvég*, Vol. 12., No. 3.: 78–88.